शोधनिर्देशक
सहप्रा. डा. सुधा त्रिपाठी

नगेन्द्रराज शर्माको उपन्यासकारिता

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र
सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको
स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौँ
पत्रको प्रयोजनका लागि
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

मेनका भण्डारी
शैक्षिक सत्र २०६४/६६
रो.नं – १२३
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर, काठमाडौं
२०६७

शोधनिर्देशकको मन्तव्य

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभाग कीर्तिपुरकी स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षकी छात्रा मेनका भण्डारीले **नगेन्द्रराज शर्माको उपन्यासकारिता** शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मेरो निर्देशनमा तयार पार्नु भएको हो । शोधकार्य गर्नु आफैमा जटिल कार्य हो । त्यसमा पनि मेनका भण्डारीले अत्यन्त मिहिनेतका साथ तयार गर्नु भएको यस शोध कार्यसँग सन्तुष्ठ भई यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि नेपाली केन्द्रीय विभागसमक्ष सिफारिस गर्दछु ।

....

(**सहप्रा. डा. सुधा त्रिपाठी**)

शोध निर्देशक

नेपाली केन्द्रीय विभाग

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, कीर्तिपुर,

काठमाडौं ।

मिति : २०६८/०२/१७

कृतज्ञता ज्ञापन

प्रस्तुत **नगेन्द्रराज शर्माको उपन्यासकारिता** शीर्षकको शोधपत्र मैले त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको स्नाकोत्तर तह द्वितीय वर्षको दसौँ पत्रको प्रयोजनार्थ नेपाली केन्द्रीय विभागकी सहप्रा.सुधा त्रिपाठीको प्राज्ञिक निर्देशनमा तयार पारेकी हुँ । आफ्नो जीवनको अत्यन्त व्यस्ततामा पनि प्रस्तुत शोध विषयमा उचित सल्लाह र सुझावका साथै आफ्नो अमूल्य समय र प्रेरणा दिई मार्गनिर्देश गर्नुहुने आदरणीय गुरुआमाप्रति म हार्दिक श्रद्धाभाव तथा कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । त्यसैगरी शोध तयार गर्ने क्रममा सल्लाह, सुझाव र प्रेरणा प्रदान गर्ने नेपाली केन्द्रीय विभागका विभागीय प्रमुख प्रा. राजेन्द्र सुवेदी एवम् सम्पूर्ण गुरुवर्गप्रति कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । यसका साथै प्रस्तुत शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा आवश्यक सामग्री उपलब्ध गराउनुको साथै सामग्री सङ्कलनका लागि बाटोसमेत देखाइदिई शोध कार्यमा सहयोग पुऱ्याइदिनु भएकोमा शोधनायक नगेन्द्रराज शर्माप्रति पनि कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

मलाई शिक्षाको सुनौलो प्रकाशबाट बन्चित नगराई यहाँसम्म पुऱ्याएर मेरो भविष्यको उज्ज्वल गोरेटो निर्माण गरिदिने श्रद्धेय बुबा डिलाराम भण्डारी तथा आमा देबा भण्डारी अनि दाजुहरू श्रीधर र शरदका साथै मलाई स्नातकोत्तर तह उत्तीर्ण गर्नको लागि आर्थिक तथा मानसिक रूपमा सहयोग गर्दै आउनु भएका मेरा ससुरा झरेन्द्रराज आचार्य तथा सासू नारायणी आचार्यप्रति आजीवन ऋणी छु । त्यसैगरी मलाई अध्ययनको उचित वातावरण मिलाई हरपल, हरक्षण आर्थिक, मानसिक तथा शैक्षिकरूपमा सहयोग गर्दै आउनु भएका मेरा सहृदयी जीवन साथी रमेश कुमार आचार्यप्रति हार्दिक श्रद्धाभाव प्रकट गर्दछु । शोधपत्र तयार पार्ने क्रममा आवश्यक सामग्री उपलब्ध गराइदिने त्रि.वि. केन्द्रीय पुस्तकालय, नेपाली केन्द्रीय विभागको पुस्तकालय र कर्मचारीहरूप्रति आभार प्रकट गर्दछु । साथै यस शोधकार्यसम्पन्न गर्न सहयोग गर्ने मेरा सबै हितैषी मित्रहरूप्रति धन्यवाद अर्पण गर्दछु । त्यसैगरी आफ्नो व्यस्त समयमा पनि यस शोधपत्र टङ्कन गरी सहयोग गर्ने बहिनी मटीना महर्जनलाई पनि धन्यवाद दिन्छु ।

अन्त्यमा प्रस्तुत शोधपत्र उचित मूल्याङ्कनका लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालय, नेपाली केन्द्रीय विभागसमक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

....

मिति : २०६८/०२/१६

मेनका भण्डारी

नेपाली केन्द्रीय विभाग

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, कीर्तिपुर,

काठमाडौं ।

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

नेपाली केन्द्रीय विभाग

कीर्तिपुर, काठमाडौं ।

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागकी शैक्षिक सत्र २०६४/६६ की छात्रा मेनका भण्डारीले स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दशौँ पत्रको प्रयोजनका लागि प्रस्तुत गर्नु भएको **नगेन्द्रराज शर्माको उपन्यासकारिता** शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र शोध मूल्याङ्कन समितिद्वारा आवश्यक मूल्याङ्कन गरी स्वीकृत गरिएको छ ।

शोध मूल्याङ्कन समिति

क.सं.	नाम	हस्ताक्षर
१.	प्रा. राजेन्द्र सुवेदी **(विभागीय प्रमुख)**	....
२.	सहप्रा. डा. सुधा त्रिपाठी **(शोध निर्देशक)**	....
३.	घनश्याम ढकाल **(बाह्य परीक्षक)**	....

मिति : २०६८/०२/३०

सङ्क्षेपीकृत शब्द सूची

सङ्क्षिप्त रूप	पूर्ण रूप
आ.सं.	आठौं संस्करण
क्र.सं.	क्रम संख्या
गा.वि.स.	गाउँ विकास समिति
चौ.सं.	चौथो संस्करण
छै.सं.	छैठौं संस्करण
डा.	डाक्टर
ते.सं.	तेस्रो संस्करण
त्रि.वि.	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
दो. सं.	दोस्रो संस्करण
नं.	नम्बर
ने.रा.प्र.प्र.	नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान
प्र.सं.	प्रथम संस्करण
प्रा.	प्राध्यापक
वि.सं.	विक्रम सम्वत्
सम्पा.	सम्पादक
सहप्रा.	सह प्राध्यापक

विषयसूची

पृष्ठ सङ्ख्या

परिच्छेद - एक

शोधपरिचय १-५

१.१. विषय परिचय १

१.२. शोध समस्या १

१.३. शोधकार्यको उद्देश्य २

१.४. पूर्वकार्यको समीक्षा २

१.५. शोधकार्यको औचित्य, महत्त्व र उपयोगिता ३

१.६. शोधकार्यको सीमाङ्कन ४

१.७. सामग्री सङ्कलन विधि ४

१.८. सैद्धान्तिक ढाँचा र शोधविधि ४

१.९. शोधपत्रको रूपरेखा ४

परिच्छेद - दुई

उपन्यास सिद्धान्त र नेपाली उपन्यासको विकासक्रम ६-३०

२.१. विषय प्रवेश ६

२.२. उपन्यासको व्युत्पत्ति ६

२.३. उपन्यासको परिभाषा ७

२.४. उपन्यासका तत्त्वहरू १०

२.४.१. कथानक ११

२.४.२.पात्र तथा चरित्रचित्रण १२

२.४.३. परिवेश १३

२.४.४. कथोपकथन/संवाद १४

२.४.५. उद्देश्य १४

२.४.६. दृष्टिविन्दु १५

२.४.७. भाषाशैली १६

२.४.८. प्रतीक र बिम्ब १६

२.४.९. गति र लय १७

२.५. उपन्यासको वर्गीकरण १७

२.५.१. विषयवस्तुका आधारमा उपन्यासको वर्गीकरण १८

२.५.२. कथानकका आधारमा उपन्यासको वर्गीकरण १८

२.५.३. शैलीका आधारमा उपन्यासको वर्गीकरण १८
२.५.४. प्रवृत्तिका आधारमा उपन्यासको वर्गीकरण १८
२.६. नेपाली उपन्यासको पृष्ठभूमि र विकास १८-३०
२.६.१. नेपाली उपन्यासको पृष्ठभूमि १८
२.६.२. नेपाली उपन्यासको विकासक्रम १९
२.६.२.१. प्रथमिक काल (सम्वत् १८२७ देखि १९४५ सम्म) १९
२.६.२.२. माध्यमिक काल (वि.सं.१९४६ देखि १९९० सम्म) २०
२.६.२.३. आधुनिक काल (वि.सं. १९९१ देखि हालसम्म) २१
(क) आदर्शोन्मुख यथार्थवादी धारा २२
(ख) स्वच्छन्दतावादी धारा २२
(ग) सामाजिक यथार्थवादी धारा २३
(घ) ऐतिहासिक यथार्थवादी धारा २४
(ङ) अतियथार्थवादी धारा २५
(च) आलोचनात्मक यथार्थवादी धारा २५
(छ) मनोविश्लेषणवादी धारा २६
(ज) समाजवादी यथार्थवादी धारा २७
(झ) प्रयोगवादी धारा २८
(अ) विसङ्गतिवादी धारा २८
(आ) अस्तित्ववादी धारा २८
(इ) संयुक्त लेखन २९
(ई) मिथकीय धारा २९
उपसंहार २९

परिच्छेद - तीन
नगेन्द्रराज शर्मा र उनको उपन्यासकारिता ३१-४१
३.१. विषय प्रवेश ३१
३.२. नगेन्द्रराज शर्माको जीवनी ३१
३.२.१. जन्म ३१
३.२.२. बाल्यकाल ३१
३.२.३. शिक्षादीक्षा ३२
३.२.४. विवाह तथा पारिवारिक स्थिति ३२
३.२.५. भ्रमण ३३
३.२.६. सहभागिता ३३
३.२.७. सम्मान तथा पुरस्कार ३४
३.३. नगेन्द्रराज शर्माको व्यक्तित्व ३४

३.३.१. साहित्यिक व्यक्तित्व ३४
३.३.१.१. कवि व्यक्तित्व ३५
३.३.१.२. कथाकार व्यक्तित्व ३५
३.३.१.३. उपन्यासकार व्यक्तित्व ३६
३.३.१.४. लेख/निबन्धकार व्यक्तित्व ३६
३.३.१.५. समालोचक/समीक्षक व्यक्तित्व ३७
३.३.१.६. संस्थापक तथा प्रकाशक व्यक्तित्व ३७
३.३.१.७. सम्पादक तथा पत्रकार व्यक्तित्व ३८
३.४. नगेन्द्रराज शर्माको कृतित्त्व ३९
३.४.१. कथात्मक कृति ३९
३.४.२. औपन्यासिक कृति ४०
३.५. नगेन्द्रराज शर्माको औपन्यासिक यात्रा ४०
उपसंहार ४१

परिच्छेद - चार
विधातात्त्विक दृष्टिले नगेन्द्रराज शर्माका औपन्यासिक कृतिहरूको विश्लेषण ४२-७६
४.१. विषय प्रवेश ४२
४.२. 'महापुरूष' (२०२८) उपन्यासको विश्लेषण ४२
४.२.१. संरचना ४२
४.२.२. कथानक ४३
४.२.३. पात्र तथा चरित्रचित्रण ४६
४.२.३.१. प्रमुख पात्र ४८
४.२.३.२. सहायक पात्र ५०
४.२.३.३. गौण पात्र ५३
४.२.४. परिवेश ५३
४.२.५. कथोपकथन/संवाद ५४
४.२.६. उद्देश्य ५५
४.२.७. दृष्टिविन्दु ५६
४.२.८. भाषाशैली ५६
४.३. 'दिवास्वप्न' (२०२९) उपन्यासको विश्लेषण ५७
४.३.१. संरचना ५७
४.३.२. कथानक ५८
४.३.३. पात्र तथा चरित्रचित्रण ६३

४.३.३.१. प्रमुख पात्र ६५
४.३.३.२. सहायक पात्र ६७
४.३.३.३. गौण पात्र ७०
४.३.४. परिवेश ७१
४.३.५. कथोपकथन/संवाद ७१
४.३.६. उद्देश्य ७३
४.३.७. दृष्टिविन्दु ७४
४.३.८. भाषाशैली ७४
उपसंहार ७५

परिच्छेद - पाँच
नगेन्द्रराज शर्माको उपन्यासकारिताको मूल्याङ्कन तथा औपन्यासिक प्रवृत्ति ७७-८३
५.१. विषय प्रवेश ७७
५.२. नगेन्द्रराज शर्माका औपन्यासिक प्रवृत्ति ७७
५.२.१. सामाजिक यथार्थवादी प्रवृत्ति ७७
५.२.२. मनोवैज्ञानिक यथार्थवादी प्रवृत्ति ७८
५.२.३. विसङ्गतिवादी चेतना ७८
५.२.४. द्वन्द्वको सफल प्रयोग ७९
५.२.५. चरित्रप्रधान उपन्यासको रचना ८०
५.२.६. प्रथम तथा तृतीय पुरूष दृष्टिविन्दुको प्रयोग ८०
५.२.७. उखान-टुक्काको प्रयोग ८०
५.२.८. पात्र र पर्यावरणबीच तर्कपूर्ण संयोजन ८०
५.२.९. व्यङ्ग्यात्मकता ८१
५.२.१०. सरल, सहज र बोधगम्य भाषाको प्रयोग ८१
५.३. नगेन्द्रराज शर्माको उपन्यासकारिताको मूल्याङ्कन ८२
उपसंहार ८३

परिच्छेद - छ
शोधनिष्कर्ष ८४-९२
६.१. विषय प्रवेश ८४
६.२. परिच्छेदगत निष्कर्ष ८४

६.३. समग्र निष्कर्ष ८७
६.४.सम्भाव्य शोधशीर्षक ८८
परिशिष्ट ८९
सन्दर्भग्रन्थसूची ९१-९२